

УДК 94(438)

Оксана Парнета

**ПОЛЬЩА: МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ
У ДОБУ ВІДРОДЖЕННЯ (1918–1923)**

У статті проаналізовано стан міжнародних відносин після Першої світової війни в добу становлення Польської держави (1918–1923 рр.).

Ключові слова: міжнародні відносини, Версальсько-Вашингтонська система, мирний договір, кордон.

XX століття – один із найбільш суперечливих періодів історії, що приніс небачені досі політичні катастрофи, руйнівні війни й незліченні людські жертви. Визначальною подією цього періоду, без сумніву, була Перша світова війна. Її хід та наслідки зумовили глибинні зміни фактично в усіх сферах тодішнього міжнародного життя, визначили головні тенденції його розвитку, принаймні у першій половині XX ст. За словами Дж. Шпильфогеля, автора популярної книги з історії західної цивілізації, вона зруйнувала довоєнний економічний, соціальний і політичний лад Європи, в той час як її сумнівні результати підготували шлях для ще руйнівнішої війни” [1, с. 876]. Відомий американський дипломат Джордж Кеннан у спогадах прийшов до висновку, що в контексті XX ст. Першу світову війну “варто розглядати, як розглядають її багато думаючих людей – як “зародкову” катастрофу цього століття...” [2, с. 40].

Війну 1914–1918 рр. можна визнати рубежем, на якому завершилася нова й розпочалася новітня історія світу, історія великих змін, перетворень системи Старого світу на основі рішень Паризької мирної конференції та Версальсько-Вашингтонської системи. Зміни, що відбулися після, а головне – в результаті Першої світової війни мали справді геополітичний характер і наслідки, оскільки не лише склалися нові соціально-економічні й політичні реалії в повоєнному світі, а й почали налагоджуватися нові підходи до врегулювання міжнародних відносин, векторність яких була окреслена у континуумі Версальсько-Вашингтонської парадигми міждержавних взаємин між двома світовими війнами.

Закономірно, що в умовах незалежнення Української держави та європейських інтеграційних і глобалізаційних процесів, зростає науковий інтерес до проблем зарубіжних країн. Бо складні процеси геополітичного самовизначення, вироблення концептуальних засад зовнішньополітичної стратегії та пріоритетів міжнародної діяльності України потребують від науковців комплексного дослідження проблем міжнародного життя доби становлення Польської національної державності після Першої світової війни.

Курс України до цивілізованого світового співтовариства можливий за умови критичного врахування практичного досвіду зарубіжних країн, що дає можливість уникнення помилкових рішень та дій, знаходження найоптимальніших варіантів поведінки і вирішення питань у складних міжнародних ситуаціях сьогодення. Наукове осмислення історичної практики й досвіду країн Центрально-Східної Європи, міжнародного облаштування у міжвоєнний час є також повчальним і корисним для всіх відновлених країн у другій половині 1980-х – на початку 1990-х років.

Окреслені проблеми набувають все більшої популярності серед українських істориків. Свідченням цього стала поява низки праць [3–6], автори яких намагалися проаналізувати суперечності та складнощі міжнародних відносин у повоєнну добу. Сприяти подальшому дослідженню окреслених питань покликана і пропонована стаття, авторка якої намагалася неупереджено, на новітній методологічній основі здійснити аналіз міжнародних змін та їх вплив на процес суверенізації Польської Республіки (1918–1923) після Першої світової війни.

Як вже було зазначено, війна 1914–1918 рр. внесла кардинальні зміни в систему міжнародних відносин. Ініціювала процеси, що призвели до розпаду Австро-Угорської імперії та зречення влади Габсбургів, проголошення Німецько-Австрійської республіки, падіння Російської й Османської монархій, які раніше визначали світову політику. Розпад держав-імперій знаменував собою початок нової сторінки історії для багатьох європейських народів, які стали на шлях самостійного розвитку. Саме цього часу процеси національного державотворення розпочались у чехів, словаків, поляків, сербів, хорватів, білорусів та українців. Тоді здобули незалежність Чехословацька Республіка (28 жовтня 1918 р.), після правно-політичних процедур, пов'язаних із приєднанням до Сербії; 1 грудня 1918 р. Держава словенців, хорватів і сербів, що постала 29 жовтня цього року, перетворилася на Королівство сербів, хорватів і словенців на чолі з династією Карагеоргієвичів. Ще раніше, у листопаді 1917 – січні 1918 р., конституювалась Українська Народна Республіка (УНР), в Білорусі набула чинності Білоруська Рада [3, с. 8]. 11 листопада 1918 р. була створена Друга Річ Посполита – Польська Республіка. Після Першої світової війни постали Фінляндія, Литва, Латвія, Естонія, суттєво змінилися кордони й етнічний склад населення Румунії, а також Болгарії.

У підсумку виникли чи були відтворені щонайменше вісім нових незалежних держав (або 10, якщо рахувати Австрію та Угорщину) [7, с. 14]. Тож серед інших подій виникнення і суверенізація нових держав були одними з найважливіших ознак новітнього часу.

Зазнавши поразки у війні, країни Четверного блоку неспроможні були впливати на міжнародні процеси, не відігравала особливої ролі у світовій політиці й Італія. Велика Британія і Франція, виснажені війною, істотно поступалися своїми позиціями США та Японії, значення і впливи яких помітно зросли. Сполучені Штати Америки з країни-боржника напередодні війни, перетворилися після її завершення на країну-кредитора європейських держав. Тепер вони намагалися закріпити своє домінуюче становище у світі за допомогою системи договорів, а також, використовуючи мирну конференцію у Парижі, не допустити посилення Великої Британії на світовій арені, Франції – в Європі, Японії – на Далекому Сході. Крім цього, США намагалися не спричинити повне ослаблення Німеччини, яка і надалі мала становити загрозу великим європейським державам. В. Вільсон відверто заявляв про своє бачення ролі США у світі: “Ми повинні фінансувати весь світ, а ті, хто фінансує світ, повинні ним і керувати” [8, с. 28].

Франція, закінчивши Першу світову війну з великими економічними і людськими втратами, робила все для подальшого ослаблення Німеччини, її подрібнення на окремі держави. Велика Британія намагалася на рівні міжнародних договорів закріпити досягнуте і не допустити, щоб Франція, внаслідок поразки Німеччини й Австро-Угорщини, здобула домінуючу роль у Європі [8, с. 90]. Японія, навпаки, намагалася закріпити свої завоювання на міжнародній арені. Її інтереси суперечили прагненням США встановити гегемонію на Далекому Сході, в Китаї і захопити німецькі островні володіння в цьому регіоні [5, с. 90].

Великі надії на майбутню мирну конференцію покладала і Польська Республіка, відновлена, як вже було зазначено, 11 листопада 1918 р. Міжнародні чинники та зовнішньополітичний вплив відіграв важливу роль на всіх етапах формування її державності. На етапі її початкового унезалежнення Польщу визнали і заявили про встановлення з нею дипломатичних зв'язків США, Франція, Велика Британія, Італія, Німеччина та інші зарубіжні країни [9, с. 14], та реально її місце й роль у міждержавних взаєминах в означений час залишалися недостатньо визначеними внаслідок неготовності провідних держав до Паризької мирної конференції, а надалі – у зв'язку зі суперечностями внутрішнього і зовнішнього курсу Польщі, посилено пропагованої попри свою принципову помилковість польськими лідерами тези для обґрунтування правомірності існування незалежної Польщі в її “історичних межах” до поділів. Таким чином, польський народ сподівався на позитивне вирішення польського питання на Паризькій мирній конференції, визнання його законного права на національну державність.

Тож саме з метою розроблення й укладення мирних договорів між переможними країнами Антанти і переможеними державами Четверного союзу та визначення нових післявоєнних кордонів у Європі й остаточних підсумків Першої світової війни була скликана Паризька мирна конференція (січень 1919 р. – січень 1920 р.). У її роботі взяли участь представники 27 держав, серед яких 9 активних учасників війни на боці Антанти; 15 оголосили війну Німеччині, але не брали участі у воєнних діях, і 3 нововідновлені країни – Польща, Чехословаччина й Королівство сербів, хорватів та словенців. До розроблення умов повоєнного врегулювання не було запрошено Німеччину та її союзників у війні, а також радянську Росію.

Держави-переможниці на Паризькій мирній конференції намагалися обстоювати свої інтереси і на рівні міжнародних договорів та домовленостей закріпити результати військових завоювань. Це зумовило гострі протиріччя при обговоренні проблем, постійні сутички, недовіру і ворожість між учасниками, які загострилися від початку її роботи.

На порядку денному конференції були питання про укладення мирних договорів із Німеччиною та її союзниками, утворення Ліги Націй, розподіл колишніх колоній Німеччини й Туреччини між країнами-переможницями. Окремо обговорили питання про утворення незалежної Польської держави та її кордони [10]. Серед учасників конференції провідну роль відігравали прем'єр-міністр Франції Ж. Клемансо (обраний головою конференції), прем'єр-міністр Великої Британії Д. Ллойд Джордж та президент США В. Вільсон. Офіційно Паризькою мирною конференцією керували п'ять головних держав-переможниць: Сполучені Штати Америки, Велика Британія, Франція, Італія і Японія, але фактично на всіх етапах конференції найважливіші питання, у т. ч. щодо утворення незалежної Польської держави та її кордонів, вирішували представники США, Великої Британії і Франції.

Варто зауважити, що у роботі Паризької мирної конференції брала участь, як уже було зазначено, і Польща. Її делегацію до травня очолював Роман Дмовський, а згодом – прем'єр Ігнацій Падеревський. На випадок відсутності останнього першим заступником призначили К. Длуського [11].

Міжнародні обговорення польських справ на конференції розпочалися 29 січня 1919 р. виступом Р. Дмовського. Посилаючись на традиції Речі Посполитої, він вимагав приєднання до відродженої Польщі всієї Галичини і Волині, Верхньої та Середньої Сілезії, Познанщини, Помор'я, Вармії і Мазур, Литви, переважної частини Білорусі, теренів Полісся й Поділля в Україні [12; 13]. Польща домагалася території в межах історичних кордонів її до поділів. Такий підхід польської делегації до влаштування власної території посилював ускладнення й суперечність серед делегатів конференції.

Основною причиною слабкості польського становища на мирній конференції було те, що Велика Британія і Франція однаково прагнули, щоб, як до цього часу, Німеччина та Росія загрожували одна одній. Протиріччя французької політики у польському питанні були зумовлені прагненнями: з одного боку – послабити Німеччину, а з іншого, – використати її, як і Польщу, в боротьбі з радянською Росією. Французькі політики в подальшому фактично відмовилися від історичного принципу у формуванні польсько-німецького кордону [4, с. 148].

Велика Британія, як і Франція розглядала Польщу крізь призму ставлення до Німеччини і Росії. Англійці не ставилися до Польщі як до гідного підтримки партнера, вбачаючи, однак, у ній насамперед союзника Франції. Розбудова Польщі за французьким зразком означала посилення в Європі Франції. Британці прагнули створити загрозу Німеччині від Росії, і, навпаки, Росії з боку Німеччини. Вважаючи Німеччину єдиною сильною перепоною для можливих зазіхань із боку Росії, однаково якої, вони трактували помилковими наміри Франції до послаблення Німеччини на користь Польщі. Тому Англія виступала проти того, щоб забрати у Німеччини вугільно-промисловий басейн Верхньої Сілезії. Крім того, Лондон боявся, що з поразкою Німеччини Франція здобуде переваги у Європі, а Польщу вважали близькою до Франції. Натомість, скориставшись відновленням Естонії, Фінляндії, Литви і Латвії, Велика Британія намагалася здобути певні впливи у цьому регіоні.

Позиція США щодо вирішення польського питання Польщі була близькою до британської, водночас Вашингтон прагнув до світового панування. Такий підхід мав на меті посилити вплив Сполучених Штатів у Європі й тому протидіяв бажанню Франції зміцнити своє становище на європейському континенті. Утвердження Польщі за рахунок передачі їй важливих польських земель не відповідало інтересам американських представників на мирній конференції у Парижі [6, с. 11].

Отже, долю Польщі вирішували країни-переможниці відповідно до їхнього бачення власних позицій і впливу в повоєнному світі. У цьому контексті варто зазначити, що важливу роль відігравали становище та подальший розвиток ослаблених, але доволі могутніх сусідів – Німеччини і Росії, національні інтереси поляків при цьому відсували на другий план.

Версальські домовленості при вирішенні польської справи відверто ігнорували інтереси відродженої Польської держави. Нехтування її інтересами, викликало, звичайно, сум і роздратування польського народу, проте, позитивним було те, що вперше після багатьох років поневолення світова громадськість визнала відновлену державу, допустила її до роботи мирної конференції, дала змогу польській делегації висловити свої пропозиції щодо подальшого унезалежнення, а це могли зробити далеко не всі її учасники. 30–31 липня 1919 р. польський сейм ухвалив рішення про ратифікацію Версальського мирного договору і трактату меншин [9, с. 47]. Таким чином, участь Польщі у Паризькій мирній конференції була найяскравішим актом її міжнародного визнання. Паризька мирна конференція юридично оформила відновлення Польської незалежної держави. Важливим підсумком конференції стало відтворення незалежної Польщі, тож велике значення конференції для польської історії є безсумнівним.

Загалом, під час роботи Паризької конференції були укладені мирні договори з винуватцями війни: Версальський – з Німеччиною (1919 р.), Сен-Жерменський – з Австрією (1919 р.), Нейський – з Болгарією (1919 р.), Трианонський – з Угорщиною (1920 р.) і Севрський – з Туреччиною (1920 р.), та її рішення не виправдали великі надії на запровадження тривалого і справедливого миру, відновлення панування в Європі закону. Укладені мирні договори та їх кабальні умови для переможених і виснажених країн, зокрема Німеччини, значні суми репарацій, які були визначені у 1921 р. у Лондоні, суб'єктивне вирішення територіальних питань, зокрема з Польщею, становили суттєву загрозу мирному ладу.

У цьому контексті варто зазначити, що на початок 1920-х років чітко визначилися як територіальні, так і військово-політичні суперечності між групами країн. Японія, що не брала участі у Паризькій мирній конференції, прагнула домогтися переваг на Далекому Сході й Тихоокеанському регіоні; США, які відмовилися від участі у Лізі Націй, мали на меті політично закріпити своє лідерство у світі й ще раз нагадати країнам Антанти про їхні борги, а також примусити Велику Британію скоротити свій флот; Велика Британія і США мали претензії до Франції щодо її планів розбудови морського флоту і вимоги скоротити свої сухопутні сили; домагалася реваншу за поразку у Парижі й Італія. Тож, з метою розгляду питань про роззброєння військово-морських сил, та вирішення проблем Далекого Сходу й Тихоокеанського регіону було скликано Вашингтонську конференцію (1921–1922 рр.) за участю США, Великої Британії, Франції, Італії, Нідерландів, Бельгії, Португалії, Японії та Китаю. Росію і Німеччину не допустили до роботи й цієї конференції.

Підсумком її роботи стало підписання трьох великомасштабних договорів і досягнення кількох двосторонніх угод із зазначених проблем, а також закріплення панівного становища США у світі.

Версальсько-Вашингтонська система складала визначену форму політичної організації міжнародних відносин після війни 1914–1918 р. і була закріплена в договорах і угодах 1919–1922р. Вона встановила систему устрою міжнародних відносин, зафіксувала та оформила результати Першої світової війни, визначила нове співвідношення сил на світовій арені, стала спробою розв'язати незліченні проблеми, об'єднати й гармонізувати суперечливі інтереси народів та держав.

Втім, Версальсько-Вашингтонська система не розв'язала низки протиріч між державами-переможницями й переможеними, не запобігла можливості виникнення реваншизму, перш за все внаслідок відсутності дійового контролю за виконанням укладених договорів, викликала значні територіальні зміни в Європі, узаконила колоніальну систему, викликала національно-визвольну боротьбу.

Таким чином, Вашингтонська конференція, як і її попередниця – Паризька мирна конференція, мала надати світові додаткові гарантії відвернення нового глобального конфлікту, стати ефективним інструментом у боротьбі за мир і процвітання народів. Натомість рішення, прийняті задля задоволення інтересів провідних держав, стали, у майбутньому, однією з причин нового збройного протистояння.

Виключення із Версальсько-Вашингтонської системи Радянської Росії знецінило договори. Росія не збиралася бути гарантом створеного Заходом суперечливого балансу сил на міжнародній арені. Ворожість і міжнародна ізоляція Радянської Росії й Німеччини спонукала їх до співпраці. У ході проведення Генуезької конференції в містечку Рапалло було укладено сепаратний договір про відновлення дипломатичних відносин, взаємну відмову від претензій, торгівельно-економічні зв'язки та військову співпрацю між державами. Це було перше юридичне визнання країни Рад однією з великих держав. Рапалльський договір вніс суттєві зміни в міжнародну політичну ситуацію і сприяв розвитку взаємовигідного співробітництва Росії й Німеччини. Договір вразив союзників, він порушував плани Антанти використати Німеччину проти Радянської держави, тому вони вимагали його розірвання, проте, після певних вагань, Німеччина ратифікувала Рапалльський договір.

Таким чином, міжнародні відносини досліджуваного періоду розвивались відповідно до тих чи інших дипломатичних комбінацій великих держав, спрямованих на зміцнення власних та послаблення позицій суперників. У цих умовах зовнішня політика відродженої Польщі будувалась у континуумі їх дій на міжнародній арені й впливала переважно з концепції Німеччини і радянської Росії, що об'єктивно потребувало від Польської держави, її політиків і дипломатів постійного лавірування, враховуючи їх зовнішньополітичні дії на сході й заході. Зрозуміло, що при цьому Друга Річ Посполита дбала і про свою мету – зміцнення зовнішньополітичних позицій, нерідко на шкоду країнам Центральної та Південно-Східної Європи.

Міжнародний порядок, що постав на підвалинах повоєнних мирних договорів, мав спиратися на Лігу Націй. Але його основна опора – Сполучені Штати Америки – була від початку в ній відсутня, а вплив Великої Британії і Франції значно послаблювали розбіжності між ними. Французи мали намір виконати Версальський договір, зберегти статус-кво та всіляко перешкодити відновленню могутності Німеччини. Британці бажали усунути причини німецького ревізіонізму.

Не викликає сумніву і те, що від польсько-німецьких та польсько-радянських відносин значною мірою залежала доля тієї системи, яка сформувалась у Центрально-Східній Європі як результат Версальських домовленостей і польсько-радянського мирного договору, ухваленого в Ризі у 1921 р. Відносини між Варшавою, Берліном і Москвою визначали міжнародний клімат на всьому європейському континенті та за його межами.

Список використаних джерел

1. *Spielvogel J. J.* Western Civilization / J. J. Spielvogel. – Vol. 2. Since 1600. 3rd ed-n. – Minneapolis et al., 1997. – 977 s. 2. *Ференбах О.* Крах и возрождение Германии. Взгляд на европейскую историю XX века / О. Ференбах. – М., 2001. – 447 с. 3. *Алексієвець Л. М.* Польща: утвердження незалежної держави 1918–1926 / Леся Миколаївна Алексієвець. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. – 448 с. 4. *Алексієвець Л.* Основні етапи формування кордонів Польщі та захист польської національної державності в 1918–1926 рр. / Леся Алексієвець // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка. – Вип. 1. – 2005. – С. 145–161. 5. *Цветков Г. М.* Міжнародні відносини і зовнішня політика 1917–1945 рр. / Гліб Миколайович Цветков. – К.: Либідь, 1997. – 344 с. 6. *Sowa A.* U progu wojny. Z dziejów spraw wewnętrznych i polityki zagranicznej II Rzeczypospolitej / A. Sowa. – Kraków: Towarzystwo Sympatyków Historii, 1997. – 322 s. 7. *Сич О.* Проблема цивілізаційного вибору в Центральній та Східній Європі: перша спроба / Олександр Сич // Україна–Європа–Світ. – Вип. 2: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім.

В. Гнатюка, 2009. – С. 13–25. 8. *Новейшая история (1918–1939 гг.)* / Под ред. В. В. Александрова. – М.: Высшая школа, 1972. – 547 с. 9. *Krasuski J.* Tragiczna niepodległość. Polityka zagraniczna Polski w latach 1919–1945 / Jerzy Krasuski. – Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2000. – 347 s. 10. *Leczyk M.* Komitet Narodowy Polski a Ententa i Stany Zjednoczone, 1917–1919 / M. Leczyk. – Warszawa, 1966. – 447 s. 11. *Delegaci*, Delegacja Polska na Konferencję Pokojową. – AAN, Archiwum Ignacego Jana Paderewskiego 1861 – 1941, sygn. 837, k. 2. 12. *Nr 5* 1919 luty 28, Paryż. – Nota Delegacji Polskiej na Konferencję Pokojową w sprawie granicy zachodniej Polski // Dokumenty z dziejów... – S. 31–35. 13. *Nr 6* 1919 marzec 3, Paryż. – Nota Delegacji Polskiej na Konferencję Pokojową w sprawie granicy zachodniej Polski // Dokumenty z dziejów... – S. 35–38.

Оксана Парнета

ПОЛЬША: МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ В ПЕРИОД ВОЗРОЖДЕНИЯ (1918–1923)

В статье проанализировано состояние международных отношений после Первой мировой войны в период становления Польского государства (1918–1923 гг.)

Ключевые слова: международные отношения, Версальско-Вашингтонская система, мирный договор, граница.

Oksana Parneta

POLAND: INTERNATIONAL RELATIONS IN THE PERIOD OF REVIVAL (1918–1923)

In the article the state of international relations is analysed after First world war in time of becoming of the Polish state(1918–1923).

Key words: international relations, Versailles-Washingtonian system, peaceful agreement, border.